

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

С. В. Кульчицький (Київ)

Центральна Рада. Утворення УНР*

Висвітлюються закономірності національно-визвольного руху в Україні після Лютневої демократичної революції 1917 р. Показано наполегливу боротьбу Центральної Ради, яка стояла на чолі національного руху, за державні права українського народу. Розповідається про виникнення і утвердження Української Народної Республіки — першої у ХХ ст. форми державності українського народу.

1. Виникнення Центральної Ради

Лютнева демократична революція в Росії. Соціальна напруженість у суспільстві, яке втомилося від нескінченної війни, швидко наростала. Початок 1917 р. ознаменувався дальшим розгортанням боротьби з прогнилим самодержавним ладом. Перший сплеск робітничого руху припав на 9 (22 за нов. ст.) січня, коли у багатьох містах імперії відбулися страйки і демонстрації в пам'ять «кривавої неділі», влаштованої царем трудящому люду в 1905 р.

Революція почалася в Петрограді з масових мітингів і зборів, організованих 23 лютого (8 березня) на честь міжнародного жіночого дня. Мітинги блискавично переросли у страйки і заворушення. На третій день подій, коли до робітників приєдналися десятки тисяч солдатів петроградського гарнізону, загальний політичний страйк перейшов у збройне повстання. Використовуючи досвід революції 1905 р., повсталі маси створили увечері 27 лютого Раду робітничих і солдатських депутатів. Делеговані підприємствами та військовими частинами депутати, які оголосили про свою партійну приналежність, були представниками соціалістичних партій, здебільшого есерів та меншовиків. На чолі виконкому Петроградської Ради став лідер меншовицької фракції в Державній Думі М. С. Чхеїдзе.

Того ж дня у Думі утворився перехідний орган влади — Тимчасовий комітет на чолі з М. В. Родзянком — головою російського парламенту, одним з лідерів партії октябристів, яка представляла інтереси поміщиків і великої буржуазії. 2 березня, в день зречення від влади Миколи II, думський комітет у порозумінні з Петроградською Радою робітничих і солдатських депутатів конститував виконавчий орган влади — Тимчасовий уряд. Очолив його позапартійний, голова Всеросійського Союзу земств і міст князь Г. Є. Львов. Половина міністерських портфелів дісталася представникам кадетів (конституційних демократів) — партії ліберальної буржуазії. В уряді були представлені також октябристи. Єдиним соціалістом виявився міністр юстиції О. Ф. Керенський (трудовик, згодом есер).

Мандат на владу уряд дістав від думського комітету й Петроградської Ради тимчасово, до скликання Установчих Зборів, які мали затвердити форму державного ладу та прийняти конституцію. Їх депутати повинні були обиратися демократичним шляхом, на основі загальних, прямих і рівних виборів при таємному голосуванні. Організація таких

* З цього номера журналу ми починаємо друкувати окремі розділи нового посібника з історії України для 10—11 класів середньої школи, який підготовлено спеціалістами Інституту історії України АН України. Даний розділ є першим у посібнику (Ред.).

виборів потребувала певного часу, а тому дата скликання Установчих Зборів не конкретизувалася. Відповідаючи на питання про те, якому державному ладові уряд віддає перевагу, міністр закордонних справ П. М. Мілюков заявив: «Ми уявляємо його собі як парламентську конституційну монархію». Коли ж виявилось, що революційні маси вже побзулися монархічних ілюзій, переважна більшість представників правлячих кіл, у тому числі кадетські міністри, почали відстоювати парламентську республіку.

Утворення місцевих органів влади. Звістка про революцію вже 1 березня досягла Києва по каналах залізничного зв'язку. Однак тільки на третій день, коли командуючий Південно-Західним фронтом генерал О. О. Брусилов дозволив газетам друкувати інформацію з Петрограда, населення дізналося про все, що відбулося.

4 березня у приміщенні Київської міської думи була утворена Рада об'єднаних громадських організацій у складі представників від губернської, міської та повітових управ, Земського союзу, Союзу міст, Военно-промислового й Біржового комітетів, кооперативів тощо. Виконавчий комітет цієї Ради у перші пореволюційні місяці вважався найвищою владою в місті.

Такі ж громадські ради й комітети виникли в усіх губерніях. Вони розглядалися як представницькі органи місцевої влади. Панівне становище в них зайняли представники торговельно-промислових кіл і управлінської бюрократії. Партійний склад комітетів був переважно кадетський. Після революції кадети назвали себе «партією народної свободи». На перших порах вони користувалися в українських містах великим впливом.

Виконавчу владу на місцях, яка до революції належала губернаторам і повітовим справникам, Тимчасовий уряд передав своїм комісарам. Ними автоматично ставали голови губернських і повітових земських управ, тобто виборні особи. Як правило, це були місцеві поміщики. Управлінський апарат у містах зберігся майже без змін. У волостях замість старшин, які користувалися всією повнотою влади, почали функціонувати виборні виконавчі комітети. До їх складу Тимчасовий уряд пропонував своїм комісарам залучати «місцевих землевласників та всі інтелігентні сили села».

Виникнення Центральної Ради. Створений М. Грушевським і С. Єфремовим після першої російської революції міжпартійний політичний блок під назвою «Товариство українських поступовців» (ТУП) був єдиною організацією всеукраїнського масштабу. Її керівництво (А. Вязлов, Д. Дорошенко, А. Ніковський, Є. Чикаленко, Ф. Штейнгель та ін.) вирішило скористатися рекомендацією Тимчасового уряду створювати на місцях ради об'єднаних громадських організацій як представницькі органи влади, щоб утворити за таким самим зразком раду не міського чи губернського, а всеукраїнського масштабу.

4 (17) березня, тобто одночасно з Київською Радою об'єднаних громадських організацій, постала Українська Центральна Рада. Крім керівництва ТУП, до неї ввійшли представники православного духовенства, українських соціал-демократів, культурно-освітніх, кооперативних, військових, студентських та інших організацій, громад і гуртків, а також наукових осередків — Українського наукового товариства, Товариства українських техніків та агрономів, Українського педагогічного товариства. Про своє утворення Центральна Рада повідомила телеграмою Львова і Керенського, висловивши при цьому надію на те, що «у вільній Росії задоволено буде всі законні права українського народу».

Майже одночасно депутація у складі представників від петроградських груп ТУП, студентства і членів Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів зустрілася з головою Тимчасового уряду і подала

йому вимоги української громадськості, задоволення яких не потрібно було відкладати до скликання Установчих Зборів. Серед них такі: призначення в українські губернії на всі адміністративні посади осіб, знайомих з краєм і мовою місцевого населення; призначення туди губернськими комісарами українців; утворення при Тимчасовому уряді комісара в українських справах. Наголошувалося також на необхідності переведення народних шкіл на українську мову, поступової українізації вищої школи, сприяння виданню літератури українською мовою, повернення прав греко-уніатській церкві. Львов сказав, що уряд принципово не заперечує проти запропонованих пропозицій.

ТУП, що вийшло з підпілля, і новоутворена Центральна Рада відразу перетворилися на помітний чинник політичного життя України. Київський губернський комісар М. Суковкін, який раніше не мав нічого спільного з українським національним рухом, почав співробітничати з Центральною Радою в усіх питаннях. Київський губернський комітет об'єднаних громадських організацій складався майже виключно з українців.

Головою Центральної Ради заочно обрали лідера всеукраїнського руху за національне відродження професора Грушевського. Він ще не встиг повернутися з останнього місця заслання.

Михайло Сергійович Грушевський (1866—1934 рр.) народився в м. Холмі, де його батько вчителював у гімназії. У 20 років став студентом історико-філологічного факультету Київського університету. Активна діяльність у місцевій громаді не перешкодила його навчання, яке він успішно поєднував з науковою роботою на кафедрі професора В. Б. Антоновича. Його залишили на цій кафедрі після закінчення університету для підготовки до здобуття професорського звання. Коли йому минуло 28 років, зайняв кафедру історії у Львівському університеті. Перебуваючи в Австро-Угорщині, Грушевський продовжував громадсько-політичну діяльність, яка в умовах конституційного ладу давала незрівнянно вагоміші результати для українського національного відродження, ніж у самодержавній Росії. Разом з тим він плідно працював над фундаментальною багатотомною «Історією України-Русі» і виявив себе як талановитий організатор науки на чолі Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. У 1908 р. Михайло Сергійович повернувся до Києва і став одним з керівників Товариства українських поступовців. Коли почалася світова війна, його вислали спочатку в Симбірськ, потім у Казань і, нарешті, в Москву. Із заслання він повернувся 13 березня 1917 р. й енергійно зайнявся розгортанням діяльності Центральної Ради.

Утворення Рад. Як і в Центральній Росії, пролетаріат України добре пам'ятав досвід революції 1905 р. Відразу після повалення самодержавства почалася стихійна організація робітничих, а згодом і солдатських Рад. 2 березня робітнича Рада виникла в Харкові, 3 — у Києві, 4 — у Катеринославі й Кременчуці, 5 — в Луганську та Полтаві. У деяких містах утворювалися об'єднані Ради. Зокрема, Бахмутська Рада робітничих і солдатських депутатів, а також Одеська Рада робітничих депутатів та представників армії і флоту провели свої установчі збори 6 березня. У Краматорську, Мглині й Ходоркові почали діяти об'єднані Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Водночас робітничий клас організовувався й по лінії професійних спілок та фабрично-заводських комітетів. Профспілки з'явилися ще в 1905 р., але після поразки першої революції були розгромлені. Початок утворення фабзавкомів припадає на березень 1917 р. Прагнучи попередити анархію на виробництві, Тимчасовий уряд 23 квітня прийняв закон «Про робітничі комітети на промислових підприємствах». У ньому визначалася сфера компетенції фабзавкомів як органів, покликаних захищати специфічні інтереси даного робітничого колективу, узгоджува-

лися їхні функції і права з функціями та правами адміністрації підприємства. Профспілки і фабзавкоми часто виступали ініціаторами в утворенні Рад робітничих депутатів або в переобранні їх складу.

Виникнення Рад як форми політичної організації трудящих було особливістю всеросійської дійсності. А дійсність ця відзначалася надзвичайною, незнаною у більш розвинутих країнах гостротою класових суперечностей, безвихідно злиденим становищем мас, які змушені були за безцінь продавати робочу силу капіталістам або поміщикам. Люди праці не знаходили співчуття й підтримки у влади, яка майже не змінилася з часів кріпацтва, а тому багато з них сповнювалися рішучістю «до основи» знищити існуючий лад. Народжені Лютневою революцією демократичні сили переконували трудящих у тому, що треба поступово створювати нові державні інститути, починаючи з Установчих Зборів. Однак чим далі загострювалося економічне становище, тим більше поширювалися в масах недовіра до пануючих класів, песимізм щодо перспектив революції, озлобленість і відчай, тим популярнішими ставали максималістські лозунги експропріації чужої власності. Не маючи досвіду життя у демократичному суспільстві, спролетаризовані маси покладалися на власні, класового типу організації — Ради, профспілки, фабзавкоми.

Мережа Рад робітничих і солдатських депутатів була густою тільки в Донбасі та прифронтовій смузі. У середині 1917 р. на Україні налічувалися 252 Ради, в тому числі в Донбасі — 180 (71%). Засновниками Рад були переважно загальноросійські соціалістичні партії есерів і соціал-демократів. Хоч керівні органи всеросійської соціал-демократії з дореволюційних часів функціонували окремо, як самостійні партійні центри більшовиків та меншовиків, більшість місцевих організацій спочатку була об'єднаною. Посилення розходжень у принципових питаннях тактики і стратегії революційного процесу між меншовиками і більшовиками призводило до утворення самостійних партійних організацій.

На початку революції в українських губерніях налічувалося не більше 2 тис. більшовиків, а тому їх вплив на утворення й діяльність Рад залишався обмеженим. Як і в Центральній Росії, Ради у перших своїх складах були есеро-меншовицькими. Поглиблення економічної та політичної кризи сприяло підвищенню популярності більшовицьких лозунгів і чисельному зростанню цієї партії. До кінця квітня кількість більшовиків уже перевищила 10 тис. чол. З другої половини 1917 р. у постійно оновлюваному складі багатьох Рад робітничих і солдатських депутатів більшовики почали переважати.

Лозунг «Вся влада Радам!» Есери та меншовики розглядали Ради як тимчасові органи революції. Контролюючи в лютневі дні через Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів дії десятків тисяч озброєних людей, вони не скористалися такою перевагою, щоб оголосити цей орган державним і захопити владу. Навпаки, есероменшовицькі лідери беззастережно підтримали Тимчасовий уряд, сформований з представників партій кадетів та октябристів, які займали панівні позиції у розпущеній царем напередодні революції Державній Думі. Такий курс мав на меті забезпечити наступність і легітимність (тобто законність) влади. Звичайно, есери та меншовики використовували вплив у Радах для боротьби за владу з урядовими партіями, але в обумовлених законом рамках.

Політична лінія більшовиків у перші дні революції не відрізнялася від курсу інших соціалістичних партій. Однак у квітні, на другий день після свого приїзду в Петроград з еміграції, В. І. Ленін виголосив «Квітневі тези» — документ, що докорінно змінював тактику і стратегію його партії. Він заявив, що треба переходити від першого етапу революції, який дав владу буржуазії через недостатню свідомість і організованість пролетаріату, до її другого етапу, який дасть владу пролета-

ріату і найбіднішим верствам селянства. Партія більшовиків мала відмовитися від підтримки Тимчасового уряду, витіснити з Рад есерів та меншовиків, які вважалися «дрібнобуржуазними» партіями, і опанувати контроль над ними. Перехід Рад під контроль більшовиків вносив, на думку Леніна, в революційні маси свідомість та організованість.

У тезах висувався лозунг «Вся влада Радам!». Втілюючи його в життя, більшовики неминуче ставали на перепоні демократичному спрямуванню революційного процесу. Адже пролетарська, тобто суто класова організація протиставлялася представницьким державним інститутам, аж до Установчих Зборів, які починали формуватися в країні після Лютневої революції. «Не парламентарна республіка, — повернення до неї від Р. Р. Д. (Рад робітничих депутатів.— С. К.) було б кроком назад, — а республіка Рад робітничих, батрацьких і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху», — так визначав Ленін найближчі цілі своєї партії¹.

Самі більшовики не відразу погодилися з «Квітневими тезами». Зокрема, Київський комітет партії визнав їх неприйнятними. Лише після гострої боротьби більшість членів міської організації РСДРП(б) підтримала цей документ.

Згуртуванню більшовиків навколо курсу, накресленого Леніним, допомагала сама обстановка у розбурханій революцією країні. Октябрсько-кадетський Тимчасовий уряд не наважувався на кардинальні зміни і не рахувався з вимогами народних мас, які втомилися від злигоднів і війни. У відповідь на ноту міністра закордонних справ П. М. Мілюкова, який проголосив готовність уряду вести війну до переможного кінця, 21 квітня в Петрограді відбулася 100-тисячна демонстрація протесту. Мілюков і військовий міністр О. І. Гучков змушені були залишити свої посади. Уряд поповнився шістьма міністрами від партій, представлених у Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів, які зважилися взяти на себе відповідальність за дальший хід подій. Більшовики залишилися в опозиції. У дні квітневої кризи вони провели конференцію, яка солідаризувалася з тезами Леніна. Протистояння консервативних і екстремістських сил поглибилося. Дедалі більше зростали суперечності й між більшовиками та іншими соціалістичними партіями, які Ленін звинувачував в угодовстві. При такому розкладі політичних сил можливості демократичного розвитку революційного процесу стали вкрай обмеженими.

Політичну ситуацію в країні після Лютневої революції В. І. Ленін характеризував як переплетення двох влад — буржуазної (Тимчасовий уряд) і революційно-демократичної (Ради). Висунутий ним термін «двовладдя» логічно впливав з погляду на Ради як на органи влади. Вождь більшовиків тримав курс на заміну есеро-меншовицької більшості у Радах більшістю своєї партії з тим, щоб проголосити у країні радянську владу. Суспільству замість громадянського миру пропонувалася війна. Тогочасна преса різних політичних напрямів постійно звинувачувала більшовиків у прагненні розв'язати громадянську війну.

Нерішучі дії урядових партій, до яких після квітневої кризи приєдналися меншовики та есери, сприяли дедалі більшому сповзанню країни у прірву економічного хаосу і політичної анархії. На фоні безсилля уряду лозунги більшовиків виглядали особливо принадно: мир — народам, землю — селянам, фабрики — робітникам, владу — Радам! Все більше депутатів Рад оголошували себе більшовиками або такими, що співчують цій партії. Після травневих довиборів більшовицька фракція Київської Ради робітничих депутатів мала вже близько третини депутатських місць (у березні — менше 15%).

Навіть перебуваючи в меншості у Радах, більшовики почали організовувати збройні сили для майбутніх боїв — робітничі дружини, робіт-

¹ Ленін В. І. Про завдання пролетаріату в даній революції // Повне збір. творів.— Т. 31.— С. 112.

ничу міліцію, червоногвардійські загони. Опір меншовиків у Радах і протидія місцевих органів Тимчасового уряду гальмували цю роботу, але все ж червоногвардійські загони були створені у Києві, Харкові, Катеринославі й Одесі.

Лозунг автономії України. У перших відозвах Товариства українських поступовців (від 8 березня) і Центральної Ради (від 9 березня) до українського народу кінцева мета національно-визвольного руху або замовчувалася взагалі, або викладалася в завуальованій, абстрактній формі: готуватися до всенародних Установчих Зборів, на яких має бути поставлене питання про автономію України у перебудованій на федеративних засадах Росії. Вимоги національної програми ставилися в обмеженій, переважно культурницькій площині: закладати українські школи, відновлювати й засновувати «Просвіти», гуртуватися в політичні товариства, культурні й економічні спілки, підтримувати українську пресу.

Незабаром у Києві відновився випуск щоденної газети «Рада», яку царський уряд закрив на початку війни. Вона почала виходити під назвою «Нова Рада». На чолі редколегії став А. В. Ніковський, який редагував цю газету перед закриттям. Перший номер відновленого видання від 25 березня починався публікацією М. С. Грушевського «Велика хвиля». У наступних номерах Михайло Сергійович видрукував статті «Повороту нема», «Від слова до діла», «Чи Україна тільки для українців?» та ін. Ряд цих матеріалів мав програмний характер і визначив дальші дії Центральної Ради.

Голова Ради виступав проти надання національно-визвольному рухові поміркованого, переважно культурницького спрямування. Він твердив: не може бути нічого помилковішого, ніж витягнути старі петиції й подавати їх наново урядові як сучасні українські домагання. Нагадуючи про останню декларацію Тимчасового уряду, в якій той засвідчував своє співчуття «культурно-національному самовизначенню народностей Росії», Грушевський відкидав таке «самовизначення» і заявляв: «Не про нього тепер річ і нікого воно не інтересує на Україні. Українського питання вже нема. Є вільний, великий український нарід, який буде свою долю в нових умовах свободи. Великі події, пережиті нами, зняли гальма з скритої енергії нашого народу. Як пригнетена пружина вона підноситься перед здивованими очима чужих — і своїх»².

У статтях висувався головний лозунг національно-визвольного руху на тогочасному етапі — побудована на демократичних підвалинах національно-територіальна автономія України в Російській федеративній республіці. Історик за професією, Грушевський нагадував, що домагання народоправства у відокремленій, автономній Україні, зв'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими слов'янськими народами, чи то з іншими областями Російської держави, — це старе гасло, підняте ще в 1840-х роках кращими синами українського народу — Т. Г. Шевченком і кирило-мефодіївцями М. І. Костомаровим, П. О. Кулішем, М. І. Гулаком, В. М. Білозерським та ін.

Михайло Сергійович передбачав, що урядові та всеросійські соціалістичні партії, які не заперечували культурної автономії, несхвально поставляться до вимоги забезпечити українському народові державні права. Але тільки державність була запорукою вільного розвитку народу. «Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенню її з боку провідників Російської держави чи кермуючих кругів російського громадянства можуть мати тільки один наслідок — се пересування центру ваги в бік українського самостійництва, — писав він. — Прапор самостійної України стоїть згорнений. Але чи не розгорнеться він з хвилиєю, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в федеративній і демократичній Російській республіці?»³.

² Наука і суспільство.— 1991.— № 9.— С. 23.

³ Там же.— С. 24.

Голова Центральної Ради закликав не чекати Установчих Зборів, щоб з їх рук одержати автономію України. Він вважав, що для українського народу це — питання життя або смерті, і його неприпустимо ставити у залежність від того, якою виявиться більшість на Установчих Зборах — централістською чи автономно-федералістською. Борці за національну справу мали самі будувати автономію України, українізувати або творити нові органи місцевого самоврядування у контакті й згоді з іншими народностями, об'єднуючи їх спільними установами і увінчуючи це об'єднання найвищим державним органом цілої автономної України. Завдання ж Установчих Зборів — дати тільки останню юридичну санкцію тому устрою, який мав вироблятися в національних областях Росії у згоді з принципами свободи і демократизму, при порозумінні національних і класових груп.

Грушевський закликав громадськість України добиватися якнайширшої національно-територіальної автономії, яка «більш-менш наближається до державної самостійності». Відповідно майбутню Російську республіку він розглядав як союз держав, з'єднаних федералістичним зв'язком⁴. Автономна Україна мала постати на землях, де українське населення становило більшість. На його думку, це були дев'ять губерній, на території яких пізніше утворилася УСРР, а також Кубань. При цьому він пропонував відділити від згаданих губерній територію, на якій українське населення становило меншість (північні повіти Чернігівщини і східні повіти Кубані), і, навпаки, приєднати до України землі, населені переважно українцями: Хотинський і частину Акерманського повітів Бессарабії, східні частини Холмської губернії, західні — Области війська Донського, Чорноморської, Ставропольської, Воронежської та Курської губерній.

З притиском Грушевський підкреслював, що оборонці української національності не будуть націоналістами. Всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолеранції (тобто нетерпимості) супроти інших народностей він пропонував вважати національним злочином. Гнівню відкидаючи гасло «Україна — для українців!», він проголошував від імені всього організованого українського громадянства: «Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не оббирати, не експлуатувати для себе»⁵.

Перші національні маніфестації. 12 березня у Петрограді відбулася 20-тисячна маніфестація з приводу чергових шевченківських роковин. Учасники її несли портрети поета, транспаранти з гаслом «Хай живе вільна Україна у вільній Росії!», десятки національних жовто-блакитних прапорів. Поряд із студентами, представниками інтелігенції та робітництва в поході взяли участь солдати. Очолював його загін кубанських козаків колишнього царського конвою у мальовничих червоних жупанах з січовим прапором і запорозькими бунчуками. У лавах українців йшли зі своїми прапорами також представники інших поневолених народів — фінни, поляки, естонці, литовці.

Ця перша після повалення самодержавства демонстрація сили й глибини національного руху стала справжньою подією у політичному житті колишньої імперії. Газети різних напрямів схвально поставилися до неї. «Речь» (центральный орган кадетської партії) у передовій статті з приводу маніфестації нагадувала: «Немає жодного національного руху в Росії, щодо якого старий лад поведився б з таким цинізмом і байдужістю, як до українського руху. Від 1876 до 1905 року було заборонено, часом без будь-яких винятків, друкувати щось українською мовою. Від початку цієї війни українську пресу заборонено. До неї було

⁴ Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна...— К., 1917.— С. 3—4.

⁵ Наука і суспільство.— 1991.— № 9.— С. 27.

застосовано заборону раніше, ніж до німецької. Аж до самої революції української школи не дозволяли і навчання українською (малоруською) мовою вважалося злочинством. Бюрократичні неукі не соромилися у своїх неофіційних актах висміювати українську мову, яка має свою історію, свою літературу — один з найбільших духовних витворів найближчого нам по крові й походженню слов'янського племені, невідривно сполученого з нами історичними зв'язками». Як бачимо, в гармонії співчуття, переданого такою довгою цитатою, дисонансом прозвучали тільки останні півдесятка слів. Адже близькість по крові й походженню не є достатньою підставою для «невідривності» народу, тобто для його повічного позбавлення державних прав. Та цей дисонанс, як показали наступні події, якраз і був тим підґрунтям, на якому будувалася політика всеросійських партій щодо України.

Через тиждень після петроградської маніфестації, 19 березня Центральної Рада влаштувала урочистий похід у Києві. В ньому взяло участь близько 100 тис. чол., у тому числі десятки тисяч озброєних солдатів-українців. Похід під 320 національними прапорами пройшов від Володимирського собору по Фундуклеївській вулиці на Хрещатик. З балкони міської думи (розміщувалася на сучасному майдані Незалежності) його вітали члени Київського комітету об'єднаних громадських організацій і начальник військового округу генерал Н. А. Ходорович. Потім по Трьохсвятительській вулиці маніфестанти вийшли на Софійський майдан, до пам'ятника Б. Хмельницькому, де відбулося віче. Під звуки дзвонів з-за стін святої Софії вийшло духовенство, і відбулася панахида по мучениках, які поклали життя за волю України. Після промов Грушевського біля міської думи і на Софійському майдані, в яких голова Ради палко закликав присутніх боротися за автономію, віче прийняло таку ухвалу:

«Зажадати від Тимчасового правительства, щоб воно міцно зв'язало справу автономії України з інтересами нового ладу і заохотило людинність її до всяких жертв, для чого негайно видало б декларацію, котрою з свого боку визнало би потребу широкої автономії української землі, і поробило би одразу всі заходи, щоб надати український національний характер публічним установам з захованням прав національних меншостей»⁶.

На цьому вічі пролунали також вимоги не баритися з Установчими Зборами і скликати в найближчому майбутньому Український національний конгрес. Мета останнього визначалася як підготовка організаційних умов для запровадження автономії.

Маніфестації українців у Петрограді й Києві, пробудження національного життя в українських губерніях, вимоги про надання українському народові державних прав глибоко занепокоїли керівництво загальноросійських, у тому числі соціалістичних, партій на Україні. 4 квітня у Києві відбулося об'єднане засідання президій міського Комітету громадських організацій, Ради робітничих депутатів, Ради військових депутатів і коаліційної Ради студентів. Запрошених на нього керівників Центральної Ради спитали, чи бажають вони здійснювати автономію України самочинно? Голова виконкому Ради робітничих депутатів есер П. Незлобін заявив, що революційна демократія багнетами відповість на проголошення автономії України національним конгресом. Грушевський заспокоїв присутніх заявою про те, що українці не мають наміру проголошувати конгрес установчими зборами. Вони лише хочуть його авторитетом підтвердити повноваження Центральної Ради, яка утворилася за рішенням окремих організацій. Однак було ясно, що між українською і неукраїнською демократією на Україні існують і поглиблюватимуться розходження в розумінні завдань і кінцевої мети національно-визвольного руху. Загальноросійські партії та організації рішуче заперечу-

⁶ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції.— Відень, 1921.— Т. 1.— С. 30.

чували право Центральної Ради перетворитися на справжній орган державної влади. За цих умов надзвичайно актуальним ставало питання про утворення нових або зміцнення вже існуючих українських політичних партій і організацій.

Українські політичні партії і організації. Революція 1905 р. поклала початок утворенню українських політичних організацій. Та після поразки революції саме їх було піддано особливо ретельному знищенню. Відразу після повалення самодержавства у політичному житті в українських губерніях брали участь тільки загальноросійські партії. Та незабаром політична палітра України істотно збагатилася. Процес організаційного оформлення української демократії являв собою складову частину національно-визвольного руху і відбувався досить швидко.

25—26 березня 1917 р. провело з'їзд Товариство українських поступовців. Головою з'їзду обрали одного з його засновників — М. Грушевського, хоч він і не мав наміру у післяреволюційній ситуації продовжити своє членство в цій організації. На з'їзд зібралися делегати від «тупівських» відділень 17 міст, у тому числі від трьох, які знаходилися за межами дев'яти українських губерній — Катеринодара, Петрограда і Москви. Вони заявили про підтримку Тимчасового уряду, зобов'язалися всіма силами й засобами творити автономію України з тим, щоб все-російські Установчі Збори тільки затвердили її, і визнали за доцільне внести до статуту автономії принцип забезпечення прав національних меншин. З'їзд звернувся до суспільства із закликом сприяти підготовці Українського національного конгресу. Було також вирішено назвати організацію «Спілкою українських автономістів-федералістів». До складу її керівництва обрали Д. Дорошенка, С. Єфремова, А. Ніковського, В. Прокоповича та ін.

На початку квітня члени цієї організації переформували її в партію і тимчасово, до скликання установчої конференції, взяли собі програму радикально-демократичної партії, що існувала під час першої російської революції. У червні, коли зібралася конференція, партія дістала назву соціалістів-федералістів (есефів). Насправді, однак, соціалістичних елементів у програмі цієї партії не існувало. За політичною та ідейною спрямованістю есефи наближалися до кадетів. Масовою партія не стала, оскільки проводила політичну роботу тільки в інтелігентських колах. Але вона розгорнула велику культурницьку діяльність і користувалася впливом у Центральній Раді.

4—5 квітня провели свою конференцію українські соціал-демократи. Ця партія виникла у 1903 р., але перестала існувати як цілісна організація через два роки. Лозунг автономії вона підтримувала з часу заснування, і ця програмна вимога була мало не єдиним пунктом розходжень із загальноросійською партією меншовиків. Запрошені на конференцію представники меншовицьких організацій України заявили, що визнають принцип автономії, і запропонували злиття обох партій. Однак до цього справа не дійшла, бо центральне керівництво РСДРП(м), яка після квітневої кризи стала урядовою партією, насторожено ставилося до спроб Центральної Ради перетворитися на орган державної влади.

За кількістю членів (близько 5 тис. у середині 1917 р.) українські соціал-демократи вдесятеро поступалися місцевим меншовикам. Якщо соціальну базу останніх становили пролетарські райони України, то вплив УСДРП відчувався головним чином у містах індустріально мало розвинутого Правобережжя. Серед українських соціал-демократів були такі визначні діячі національно-визвольного руху, як В. Винниченко і С. Петлюра.

Володимир Кирилович Винниченко (1880—1951 рр.) народився у селі Веселий Кут Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Здобув середню освіту в Єлисаветградській гімназії і почав учитися на

юридичному факультеті Київського університету. Тут став соціал-демократом, членом Революційної української партії (РУП). Однак політична діяльність не поглинула його цілком. Ще студентом у журналі «Киевская старина» (1902 р.) Винниченко опублікував своє перше оповідання «Краса і сила». З того часу почав регулярно писати, вдосконалюючи свій талант великого майстра слова. Соціал-демократична пропаганда серед київських робітників і селян Полтавщини закінчилася для Винниченка у 1903 р. арештом і виключенням з університету. Йому вдалося здійснити втечу з київської Лук'янівської тюрми. Надалі він знову був заарештований, потрапив до дисциплінарного батальйону і знову втік. Опинившись за межами Росії, багаторазово перетинав кордон з вантажами революційної літератури для УСДРП. Черговий арешт загрожував довічною каторгою, і йому довелося перейти на становище політемігранта. Разом з Д. Донцовим і Л. Юркевичем він присвятив себе редагуванню журналу «Дзвін», займався літературною діяльністю.

Перед світовою війною В. К. Винниченко нелегально повернувся в Росію. Жив під чужим прізвищем, головним чином у Москві. Лютнева революція дала можливість повернутися до Києва. Він залишив літературу і цілком поринув у політичну діяльність.

Симон Васильович Петлюра (1879—1926 рр.) народився у Полтаві в сім'ї візника, колишнього селянина. Здобув духовну освіту, яка обійшлася його батькові дешевше, ніж коштувала б світська. Був виключений із семінарії за організацію надто гарячого, на думку начальства, прийому, що його влаштували українському композиторові М. В. Лисенку студенти. Деякий час навчався у Львівському університеті, потім працював секретарем у газеті «Рада». Під час реорганізації РУП в УСДРП у грудні 1905 р. став одним з лідерів нової партії, редагував партійний орган — газету «Слово». Після закриття газети служив бухгалтером у Санкт-Петербурзі та Москві. З 1912 р. редагував журнал «Украинская жизнь», який виходив у Москві. У 1916 р. вступив до Земського союзу (добродійна організація, що відала побутовими потребами армії) і працював як помічник уповноваженого цієї організації на Західному фронті. З початком українізації армії був обраний головою Української ради Західного фронту. Прибув як її делегат на I військовий з'їзд. Після обрання до складу Військового генерального комітету при Центральній Раді залишився у Києві.

З'їзд Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) відбувався одночасно з конференцією соціал-демократів. Він мав установчий характер: раніше цілісної партії українських есерів не існувало, хоч їхні гуртки й організації діяли з 1905 р. Із всеросійською партією есерів вони також мали незгоди через якісно різний підхід до національного питання. Як і соціал-демократи, українські есери вимагали негайного запровадження широкої національно-територіальної автономії України. Організаторами партії були студенти, вік яких не перевищував 25 років, — В. Залізник, М. Ковалевський, Л. Ковалів, О. Севрюк, П. Христюк, М. Шраг. Саме з цією партією пов'язав свою політичну долю М. Грушевський.

За кількістю членів (близько 75 тис. восени 1917 р.) УПСР набагато поступалася спорідненій всеросійській партії — найбільш численній на Україні. Якщо російські есери мали своєю соціальною базою промислові райони (у Катеринославській губернії, наприклад, в їх організаціях налічувалося до 100 тис. членів), а також внутрішні гарнізони та фронти, то українські есери користувалися найбільшим впливом на селі.

За вплив на село відчайдушно боролися три політичні сили — більшовики, російські есери та есери українські. В. І. Ленін ставив перед своєю партією вимогу «...негайно влаштовувати по всій Росії, в кожному без винятку селі Ради селянських і батрацьких депутатів на зразок Рад

робітничих і солдатських депутатів у містах»⁷. Найуспішніше ця робота проходила на Харківщині. Перша сільрада з'явилася тут 19 березня 1917 р., а вже в травні на селянському з'їзді було обрано Харківську губернську Раду селянських депутатів.

Російські есери енергійно відновлювали діяльність селянських союзів, які вперше виникли під час революції 1905—1907 рр. Але вони досягли певних успіхів тільки на Катеринославщині й Херсонщині.

Врешті-решт селом оволоділи українські есери у співдружності з кооператорами. Під їх впливом 6—7 квітня пройшов з'їзд «діячів українського села». Він вирішив скликати всеукраїнський селянський з'їзд і підтримав лозунг національно-територіальної автономії України. Тим часом в українських губерніях розгорнулася робота по створенню селянських спілок або по відвоюванню у російських есерів створених ними селянських союзів, а в більшовиків — Рад селянських депутатів. У кінцевому підсумку виникла цілком незалежна від контрольованого російськими есерами Всеросійського селянського союзу Українська селянська спілка. Вона будувалася на низовому рівні із сільських спілок (не плутати цю масову громадську організацію з пізнішими більшовицькими сільрадами — адміністративним органом), а на волосному, повітовому й губернському — з Рад селянських депутатів та їх виконавчих комітетів.

Український національний конгрес. 6 (19) квітня у Києві відкрився Український національний конгрес. На нього прибули делегати від політичних партій і різних українських організацій — робітничих, селянських, військових, економічних, культурних. Серед них були представники не тільки Наддніпрянської України, а й Кубані, Галичини, усіх фронтів.

Після вступної промови М. Грушевського конгрес заслухав і обговорив ряд доповідей: про принципи федералізму, шляхи формування автономного устрою України, забезпечення прав національних меншин тощо. Було прийнято вимогу про негайну організацію Крайової Ради і висловлено думку, що ініціативу у творенні цього територіального органу влади повинна взяти на себе Українська Центральна Рада. Соціально-економічних питань конгрес практично не торкався.

На третій день роботи цього зібрання було проведено вибори нового складу Центральної Ради. За пропозицією Грушевського прийняли такий принцип її конструювання: дві третини депутатських мандатів одержували губернії та міста, одну третину — центральні комітети партій та інші центральні установи. Три губернії Правобережжя, Херсонщина й Катеринославщина, а також Харківщина та Полтавщина мали по чотири мандати, Чернігівщина, Північна Таврія, Кубань і Холмщина — по три, губернії з меншою кількістю українського населення — по одному. Міста Київ, Харків, Катеринослав і Одеса, а також українські колонії у Петрограді й Москві дістали право надіслати в Раду по одному делегату. Загальна кількість мандатів становила 150.

Центральній Раді надавалося право розширити свій склад після конгресу на 15% з тим, щоб охопити в ході свого перетворення на орган крайової влади представників національних меншин.

Головою Центральної Ради конгрес обрав таємним голосуванням, але майже одноголосно М. Грушевського, його заступниками — С. Єфремова і В. Винниченка. Організаційний період українського національно-визвольного руху закінчився. Починалася безпосередня боротьба за владу.

2. Проголошення автономії України

Розгортання національно-визвольного руху. Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів, яка фактично перебрала на себе функції всеросійського координаційного центру діяльності Рад, для зручності своєї роботи бажала мати безпосередню справу не з чис-

⁷ Ленін В. І. Солдати і земля // Повне збр. творів.— Т. 31.— С. 257.

ленною їх кількістю на місцях, а з великими обласними утвореннями. Даючи відповідні директиви щодо цього, виконком Петроради накреслив конфігурацію таких утворень, яка, однак, не збігалася з етнографічними кордонами. Зокрема, об'єднувалися Ради Херсонської, Таврійської, Бессарабської і частини Подільської та Волинської губерній, які входили в Одеський військовий округ, а також Ради Румунського фронту і Чорноморського флоту. Координуючим органом цього об'єднання став Румчород (Центральний виконавчий комітет Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу). Ще більше місцевих Рад об'єднав Харківський обласний виконком на території Харківської та Катеринославської губерній, Облесті Війська Донського. Центром третього утворення став Київ, обласний виконком якого об'єднував Ради п'яти губерній — Київської, Полтавської, Чернігівської, Курської і Воронежської. Таким чином, територія України поділялася на мало пов'язані між собою частини, до яких долучалися неукраїнські землі.

На Київському обласному з'їзді Рад, що проходив наприкінці квітня, відбулася перша проба сил української та всеросійської революційної демократії, які зітнулися між собою у питанні про автономію України. Бажаючи зберегти контроль над його роботою, київські Ради робітничих і солдатських депутатів готували цей захід таємно від українських організацій. Дізнавшись про наступну подію з газет лише за кілька днів до відкриття з'їзду, Центральний комітет Селянської спілки дав телеграфну директиву низовим своїм організаціям у відповідних губерніях та повітах негайно направити делегатів. Встигли приїхати в основному представники від Звенигородського повіту, яких, однак, було більше, ніж усіх делегатів від робітників і солдатів. Організатори з'їзду змушені були допустити їх до роботи у селянській секції, хоч і не визнали мандатів. Секція негайно представила на з'їзд резолюції про автономію України у федеративній Росії, про формування українських військових частин та про те, що земельна проблема повинна розв'язуватися тільки українським народним парламентом. Керівництво з'їзду на чолі з П. Незлобіним з порога відкинуло ці резолюції й постановило вважати секційні засідання лише передз'їздовськими нарадами, а на самий з'їзд обрати селянських делегатів — по два на повіт. Розгнівані селяни покинули з'їзд. Цей конфлікт прискорив організаційне відокремлення Української селянської спілки від Всеросійського селянського союзу.

Новий, більш серйозний конфлікт спалахнув у зв'язку із спробами формування українських військових частин. Початок їм поклала вимога 3 тис. солдатів, які перебували на збірних пунктах у Києві, відправити їх на фронт як українську військову частину. Київські Ради робітничих і солдатських депутатів та комітет об'єднаних громадських організацій засудили цю вимогу і виявили готовність силою зброї розігнати «бунтівників і дезертирів». Центральна Рада заступилася за солдатів і висловилася за доцільність сформування окремого українського полку. Крім того, вона заявила, що має намір формувати українські частини тільки в тилу. Ця заява була відповіддю на численні застереження про те, що переформування військових частин за національною ознакою призведе до зниження боєздатності фронту. Однак компромісна позиція Ради не задовольнила військові й цивільні власті. Проблема лишалася нерозв'язаною.

Тим часом в армії блискавично розгортався рух українських солдатів за створення національних частин. Ініціатори, або, як їх називало начальство, «дезертири», самочинно сформували 1-й український полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. Фронтове командування не наважилося його розформувати.

5—8 травня у Києві зібрався I Український військовий з'їзд, на який з'їхалося близько 700 делегатів від усіх армій, флотів і гарнізонів. Його роботою керували М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та М. Міхновський.

Головним у роботі з'їзду стало питання про ставлення до війни. Було вирішено добиватися миру без анексій і контрибуцій, але до настання такого миру пропонувалося обороняти здобутки революції від противника за лінією фронту.

Від імені сотень тисяч озброєних солдатів з'їзд заявив, що «вважає Центральну Раду єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового правительства»⁸. Ставилися також вимоги, щоб Рада одержувала з казни кошти, призначені на українські національні потреби, та щоб Тимчасовий уряд і Петроградська Рада оголосили окремим актом принцип національно-територіальної автономії України й негайно призначили міністра у справах України.

На з'їзді відбулися вибори Генерального військового комітету, який у погодженні з російським Генеральним штабом мав проводити українізацію армії. До його складу ввійшли В. Винниченко, М. Міхновський, С. Петлюра, а також голова Української військової ради при Румчороді лікар І. Луценко, колишній начальник повітряної оборони царської ставки полковник В. Павленко, начальник полку ім. гетьмана Б. Хмельницького підполковник Ю. Капкан, авіатор-прапорщик, у майбутньому — відомий радянський діяч М. Полоз та ін. Завданням комітету було надання організованих форм стихійному процесу виділення старшин і солдатів-українців в окремі національні частини. На Балтиці комітет мав укомплектувати українськими командами окремі кораблі, а на Чорному морі — українізувати весь військовий флот. Як показали далші події, комітет не спромігся довго працювати як цілісний орган. Деякі його члени з різних причин вибули, і вся робота по українізації армії поступово зосередилася в руках Петлюри.

Переговори у Петрограді. Виконуючи настанови військового з'їзду, Центральна Рада у середині травня надіслала для переговорів з Тимчасовим урядом і Петроградською Радою повноважну делегацію на чолі з В. Винниченком. Суть її вимог зводилася до того, щоб державна влада офіційно заявила про своє прихильне ставлення до автономії України. Делегація озброїлася великою кількістю документів, у тому числі офіційними посвідками з Академії наук, що підтверджували існування так довго заперечуваної панівними колами Росії української нації. Особливу увагу на переговорах було приділено найгострішому питанню — визначенню кордонів майбутньої автономії у відповідності з етнографічним принципом. Уряд не став довго розмовляти на цю тему і передав справу на розгляд комісії експертів. Позицію, що її зайняли професори-експерти, Винниченко пізніше охарактеризував з властивим йому уїдлигим гумором: «Виміряючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної думки, від одної уяви, що донецький і херсонський вугіль, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантию, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні, в такому розмірі вони ні за що не могли признати автономію. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та й хай уже й Чернігівщину, це вони могли б ще признати українськими. Але Одеса з Чорним морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це — Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуценя, одшпур-

⁸ Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр.—Т. 1.—С. 356.

нули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії наук. Яка там, к лихій годині, Академія наук, коли однімаються Дарданелли, вугіль, залізо, сіль? Руський буржуа батька рідного одшпурнув би ногою, коли б він перешкоджав йому тримати й не пускати ці багацтва»⁹.

Центральна Рада визначила дату скликання першого селянського і другого військового з'їздів з таким розрахунком, щоб мати до їх відкриття відповідь Тимчасового уряду на її вимогу надати Україні автономію. Однак минав тиждень за тижнем, а Винниченко все не одержував відповіді. Становище української делегації стало просто принизливим. Тим часом уряд організував на Україні петиційну кампанію, яка мала засвідчити, що «малороси» та «югороси» не поділяють позиції Центральної Ради. Так званий «Південноросійський демократичний союз» засипав центральні установи телеграммами, в яких твердив, що справу автономії можуть вирішувати тільки Установчі Збори. Київські установи (комітет об'єднаних громадських організацій, Рада робітничих і солдатських депутатів, Рада коаліційного студентства) запротестували проти «сепаратних» переговорів Центральної Ради з урядом.

Втративши надію одержати відповідь, українська делегація поспішила з Петрограда додому, щоб взяти участь у роботі селянського з'їзду. Відповідь надігнала її уже в Києві. Тимчасовий уряд повідомляв, що не може визнати Центральну Раду виразницею справжньої волі українського народу і не має повноважень розв'язувати питання про автономію України, а тому слід почекати до Установчих Зборів.

I селянський і II військовий з'їзди. Всеукраїнський селянський з'їзд відкрився у Києві 28 травня 1917 р. На ньому було представлено по одному делегату від волосних і по два — від повітових та губернських комітетів Селянської спілки. Роботою з'їзду керували В. Винниченко, Б. Мартос, М. Осадчий і П. Христюк.

Найбільше уваги й часу з'їзд приділив обговоренню доповіді української делегації про переговори з Тимчасовим урядом. Позиція останнього викликала загальне обурення. Делегації дорікали, що вона обрала роль покірного прохача. У деяких виступах пролунали заклики оголосити самостійність України. Коли ж з Петрограда надійшло повідомлення про те, що О. Ф. Керенський (який у новому складі уряду став військовим міністром) наважився заборонити з'їзд делегатів від українізованих військових частин, гніву селян не було меж. У резолюції, складеній у рішучих виразах, вони цілком солідаризувалися з позицією Центральної Ради й закликали всі військові та громадські організації, а також державні установи допомогти їй у будіванні автономного ладу.

З'їзд обрав Раду селянських депутатів та її виконавчий орган — Центральний Комітет Селянської спілки. Було ухвалено, щоб уся Рада селянських депутатів разом з комітетом увійшла в Центральну Раду. Це рішення мало принциповий характер, бо поклато початок переформуванню Центральної Ради в орган представництва за класами. Отже, селянський з'їзд ділом відповів на виклик Тимчасового уряду, який засумнівався в тому, що Центральна Рада є виразницею волі українського народу.

Після з'їзду Центральна Рада зібралася в поповненому складі і розглянула політичну ситуацію, що склалася. Було визнано, що Тимчасовий уряд свідомо йде проти інтересів українських трудящих і проголошеного ним самим права націй на самовизначення. Рада вирішила відмовитися від дальших спроб порозуміння з державним керівництвом і звернутися безпосередньо до українського народу з універсалом, у якому б визначалися основоположні принципи автономного ладу. Поки йшла ро-

⁹ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень, 1920.— Т. 1.— С. 167—168.

бота над текстом цього законодавчого акту, наспів час скликати новий військовий з'їзд.

Заборона цього з'їзду О. Ф. Керенським під приводом його «невчасності» викликала негативну реакцію в усій країні. Ніколи раніше уряд не забороняв будь-яких з'їздів, і вони відбувалися мало не щодня. У Петрограді якраз тоді працював польський військовий з'їзд і готувався загальноросійський з'їзд робітничих і солдатських депутатів. Таким чином, дискримінація щодо України була очевидною. В. І. Ленін виступив у газеті «Правда» із статтею «Недемократично, громадянин Керенський!» В ній були такі знаменні рядки: «...Своєю «великодержавною» націоналістичною політикою гр. Керенський тільки посилює, тільки розпалює саме ті «сепаратистські» прагнення, проти яких Керенські та Львови хочуть боротися»¹⁰. Цей висновок повністю збігався з попередженням М. С. Грушевського, зробленим на початку революції: спроби загальмувати справу автономії призведуть тільки до поширення самостійницьких настроїв.

Військовий з'їзд відкрився у Києві 5 червня 1917 р. в присутності 1976 делегатів, які мали мандат від 1732 тис. солдатів і офіцерів фронту й тилових гарнізонів. За кілька днів число учасників зросло до 2500. Вони прибували з усіх районів країни, включаючи Туркестан та Омську область. Після відкриття з'їзду делегати прийняли резолюцію, в якій визнали його повноважним. «Право зборів і з'їздів, — зазначалося в ній, — належить українцям, як й іншим вільним народам, а через те й заборона з'їзду військовим міністром Керенським являється незаконною»¹¹.

Перед початком своєї роботи делегати зібралися на Софійському майдані і в присутності десятків тисяч киян, після молебну й урочистого виконання українського гімну, запряглися: не повертатися до своїх частин без автономії матері-України. Тому керівникам з'їзду — Винниченку й Петлюрі — лише ціною великих зусиль вдалося вгамувати розбурхані пристрасті і мітинговий запал. Вони своєчасно викрили провокаційні чутки про винесення з'їздом рішень захопити губернську контору Держбанку та інші державні установи й зупинили делегатів від спроби заарештувати провокаторів. Незгоди з керівництвом місцевого гарнізону, яке тільки й шукало зачіпки, щоб розігнати з'їзд, загрожували перетворити мирний розвиток національно-визвольного руху в Україні на збройний міжнаціональний конфлікт.

З'їзд запропонував Центральній Раді у згоді з національними меншинами негайно приступити до втілення в життя підвалин автономного ладу. Із свого боку, він зобов'язався забезпечити Раді найактивнішу підтримку. Було підтверджено постанову першого з'їзду про українізацію армії і затверджено статут найвищої української військової установи — Генерального комітету на чолі з С. В. Петлюрою. З'їзд обрав Раду військових депутатів і прийняв ухвалу про входження її складовою частиною до Центральної Ради. Рада військових депутатів обрала постійну президію у складі українських соціал-демократів П. Войтенка, М. Врублевського і Й. Гермайзе, українських есерів С. Березняка, О. Паливоди і М. Панченка, а також безпартійного П. Куцяка (Чалого).

Після з'їзду українізація армії посилилася. На всіх фронтах, не включаючи Кавказького, було утворено українські військові Ради і комітети. Вони керували роботою з'їздів солдатів-українців, випускали газети й листівки, створювали національні земляцтва, громади і клуби. Вищі військові власті і Ради солдатських депутатів, що перебували під контролем загальноросійських соціалістичних партій, неприхильно ставилися до «українізації багнета», але цей процес було неможливо спинити.

¹⁰ Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 32.— С. 249

¹¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції.— Т. 1.— С. 70.

1-й Універсал Центральної Ради. 10 червня Виконавчий комітет Центральної Ради схвалив текст Універсалу і доручив Винниченкові оголосити його на II військовому з'їзді, який того дня завершував свою роботу. Стоячи, делегати вислухали документ з урочистою назвою — «Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого». Спираючись на волю свого народу, який скинув імперське ярмо, Центральна Рада цим документом оголошувала себе органом, здатним приймати акти конституційного значення — універсали. В Універсалі проголошувалося: «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сейм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори».

В Універсалі висловлювалася надія на те, що неукраїнські народи, які живуть на Україні, разом з українцями будуватимуть автономний устрій, який покінчить з безладдям у краї. Українським організаціям доручалося прийти до згоди й порозуміння з демократично обраними організаціями інших національностей і вкупі творити нове життя. Центральна Рада закликала український народ наполегливо боротися за свої права, щоб гідно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Талановитий письменник, В. К. Винниченко залишив нам схвильований опис того ефекту, що його справило на делегатів військового з'їзду читання Універсалу: «Засмажені, загартовані в боях, у крові, в стражданнях обличчя кривились від солодкого болю надзвичайних переживань, від високої, ніколи не званої радості. Деякі голосно ридали, припавши головами до спинок фотелів, многі кулаками, руками «гімнаст-ьорок» витирали сльози; деякі суворо сціплювали зуби, щоб не закричати в екстазі»¹².

Універсал справив величезне враження й на суспільство. Заклик до українського громадянства обкласти себе добровільним податком на потреби, пов'язані з роботою Центральної Ради (Тимчасовий уряд не виділяв на це ані карбованця), подіяв надзвичайно швидко: біля її скарбниці виросла черга з людей, які бажали віддати гроші. З місць на адресу Центральної Ради надходили сотні телеграм, у яких висловлювалися солідарність і запевнення у щирій підтримці. Вітаючи її як найвищий державний орган, український народ вітав власне національне відродження.

Іншою була реакція на Універсал з боку Тимчасового уряду. Через голову Центральної Ради князь Львов звернувся з відозвою до «братів-українців», у якій закликав: не йдіть необачним шляхом роздроблення сил визволеної Росії, не відривайтеся від загальної Батьківщини, не розколюйте війська, не завдавайте нетерпеливим бажанням зараз же зміцнити форми державного ладу України смертельного удару всій державі й самим собі! Уряд повідомляв, що починає проводити в життя програму культурного самовизначення народів, а форми державного та господарського устрою, які відповідали б їхнім національним бажанням, треба опрацьовувати на Установчих Зборах, коли вони будуть скликані.

У неофіційних заявах представники урядових партій висловлювалися відвертіше. П. М. Мілюков назвав проголошення Універсалу «великим злочином», а газета «Речь» побачила у ньому «німецьку інтригу».

Все ж I Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, який працював у червні 1917 р. в Петрограді, зайняв у цьому питанні примиренську позицію. Есеро-меншовицька більшість з'їзду солідаризу-

¹² Винниченко В. Відродження нації.— Т. 1.— С. 225.

валася з твердженням уряду про те, що тільки Всеросійські Установчі Збори компетентні розв'язувати проблему автономії України. Водночас ці партії дуже цінували свій демократизм. Тому в резолюції з українського питання з'їзд запропонував урядові увійти в порозуміння з органами української революційної демократії з тим, щоб організувати тимчасовий крайовий орган для задоволення національних потреб населення України. Більшовицька фракція з'їзду заявила навіть, що не може приєднатися до такої резолюції, бо вона компромісна. Більшовики пропонували засудити національну політику Тимчасового уряду як контрреволюційну й антидемократичну, а також визнати за Україною право на повну автономію та утворення самостійної держави.

Така ж антиурядова спрямованість простежувалася у статті В. І. Леніна «Україна». Уникаючи прямої оцінки «універсального акту» про устрій України, вождь більшовицької партії обмежувався твердженням про те, що прийняття його є документальним доказом краху національної політики уряду¹³. В ті дні справжнє ставлення більшовиків до Центральної Ради проявлялося тільки в ситуаціях, коли вони не мали справи із своїм головним ворогом — Тимчасовим урядом. Так, лідер київських більшовиків Г. Л. П'ятаков звинувачував Раду в «українському шовінізмі» і заявляв: «Підтримувати українців нам не доводиться, бо для пролетаріату цей рух некорисний»¹⁴.

Утворення Генерального секретаріату. Оголошенням Універсалу Центральної Рада брала на себе державні функції. Українська громадськість визнала це і почала звертатися до «незаконного» з точки зору Тимчасового уряду утворення з різноманітними справами. Щоб успішно розв'язувати їх, Рада повинна була утворити виконавчий орган ще не визнаної влади.

Після Українського національного конгресу для проведення поточної роботи було утворено спеціальний комітет. До його складу входили голова Ради і два його заступники (обрані конгресом), 17 членів (обиралися на сесійному засіданні Ради) та голови комісій Ради — не більше 8 чол. (обиралися комітетом). Комітет мав право поповнюватися шляхом кооптації до повного свого складу, затвердженого в кількості 33 осіб. Щомісяця він скликав сесії Ради, в разі потреби — надзвичайні. В міру того як у руках Центральної Ради зосереджувалася реальна влада, значення комітету зростало. Його почали називати Малою Радою, і ця назва закріпилася. Мала Рада була законопідготовчим і навіть певною мірою законодавчим органом.

Отже, покладати на комітет ще й виконавчі функції було недоцільно. І тому, не афішуючи свого кроку, щоб зайвий раз не наразитися на конфлікт з Тимчасовим урядом, комітет на закритому засіданні 15 червня утворив Генеральний секретаріат у складі восьми генеральних секретарів та генерального писаря. Секретарства були прообразом майбутніх міністерств.

Перший у ХХ ст. український уряд очолив В. Винниченко. Він же взяв на себе обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ. Генеральним писарем став П. Христюк, генеральним секретарем фінансів — Х. Барановський, секретарем міжнаціональних справ — С. Єфремов, секретарем військових справ — С. Петлюра, секретарем земельних справ — Б. Мартос, секретарем судових справ — В. Садовський, секретарем продовольчих справ — М. Стасюк, секретарем народної освіти — І. Стешенко.

Український есер Павло Христюк народився 1880 р. на Кубані в родині заможного козака, навчався у Київському політехнічному інституті, потім працював за кордоном у газеті «Рада». Брав активну участь в кооперативному русі.

¹³ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 32.— С. 333.

¹⁴ Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр.— Т. 1.— С. 93.

Христофор Антонович Барановський (1874 р. народження) походив із селян Київської губернії. Він не мав спеціальної освіти, але показав себе талановитим фінансистом на посаді директора Київського кооперативного банку. У політичному житті раніше участі не брав.

Сергій Олександрович Єфремов народився у 1876 р. в сім'ї священика на Київщині. Закінчив юридичний факультет Київського університету, активно співробітничав в українських виданнях, успішно займався науковою роботою в галузі історії української літератури. Кар'єра вченого не перешкодила йому займатися політичною боротьбою. Багато разів ув'язнювався в царських тюрмах, був одним із засновників Української радикально-демократичної партії і Товариства українських поступовців, потім став соціалістом-федералістом.

Борис Михайлович Мартос народився 1881 р. Походив із старовинного козацько-дворянського роду на Лубенщині. Після закінчення історико-філологічного факультету Харківського університету вчителював, брав участь у кооперативному русі, служив у Полтавському губернському земстві на посаді інспектора кооперації. Належав до Революційної української партії (РУП), потім став членом УСДРП.

Валентин Васильович Садовський (1884 р. народження) був сином священика з Волині. Закінчив юридичний факультет Київського університету і політехнікум у Санкт-Петербурзі. Працював адвокатом у Києві, брав участь у політичному житті як член УСДРП.

Микола Матвійович Стасюк був сином чиновника з Катеринославської губернії. Вчився в Гірничому інституті у Санкт-Петербурзі, але курсу не скінчив. У 1905 р. поїхав на Катеринославщину, взявся за організацію селянських спілок, за що відсидів рік у тюрмі. Потім працював у кооперативних установах Катеринослава й Києва.

Іван Матвійович Стешенко народився у 1873 р. в козацькій сім'ї на Полтавщині. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Вчителював, але за участь у нелегальних українських гуртках його позбавили права викладати і видворили з Києва. У 1906 р. знову повернувся до Києва, займався викладацькою і науковою роботою. Активної участі у політичному житті не брав, хоча був членом УСДРП.

Незважаючи на те, що в українському політичному житті на передній план відразу висунулася есерівська партія, у першому складі уряду Центральної Ради переважали соціал-демократи. На відміну від есерів, партія Винниченка й Петлюри мала в своєму розпорядженні великі інтелігентські сили. У такій ситуації формування уряду за професійною ознакою, тобто включення до його складу найбільш кваліфікованих і досвідчених спеціалістів, зумовило посилення політичних позицій соціал-демократів в українському визвольному русі. Однак значення цього фактора ослаблювалося суперництвом усередині УСДРП, яке найбільше виявлялося в тертях між Винниченком та Петлюрою.

Наприкінці червня відбулися зміни в керівництві Центральної Ради. Замість Винниченка і Єфремова, які перейшли працювати в уряд, заступниками голови було обрано есера М. І. Шрага, соціал-демократа С. Ф. Веселовського, трудовика Ф. І. Крижановського і соціаліста-федераліста А. В. Ніковського.

(Закінчення буде)

Одержано 20.02.92

Освещаются закономерности национально-освободительного движения в Украине после Февральской демократической революции 1917 г. Показана упорная борьба Центральной Рады, стоящей во главе национального движения, за государственные права украинского народа. Рассказывается о возникновении и утверждении Украинской Народной Республики — первой в XX в. формы государственности украинского народа.